

СТРІЙ

№5, 2023

дослідження з історії одягу

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, дослідження текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Історичний стрій

Сергій Шаменков

Поясний одяг скіфів та сарматів 3

Сергій Шаменков

Шкіряні каптани з лосиною шкіри
у гардеробі української шляхти та козацької
старшини..... 33

Сергій Шаменков

Гвардійська рота Кардинала
«Gardes du Cardinal». Одяг і озброєння
у 20–30-ті рр. XVII ст. 37

Сергій Шаменков

Образи мешканців Гетьманщини
1740-х років зі збірки Фрідріха
Вільгельма Бергольца 47

Сергій Шаменков

Одяг підрозділів урядових військ Речі
Посполитої та загону шляхетсько-селянської
самооборони «Смоляки» в період діяльності
Олекси Довбуша та Василя Баярака 59

Уніформологія

Артем Папакін

Однострої польських парамілітарних
організацій Східної Галичини
(1910–1914 рр.) 75

Максим Ющенко

Петлиці Легіону УСС в 1914–1919 рр. 91

Спорядження

Володимир Прокопенко

Парні застібки-гачки в складі
сагайдачних та портупейних поясів
Східної Європи XVI–XVII ст. 103

Володимир Прокопенко, Владислав Безпалько

Перший погляд на ручні сталеві мусати
Східної Європи XVII–XVIII ст. 125

ISSN 2706-7203 (друкована версія), **ISSN 2706-7211** (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н. (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін Д.В., к.і.н. (Київ)
Шаменков С.І. (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор –
Прокопенко В.М.
Редактор – Папакін А.Г.
Технічний редактор та
дизайн – Безобчук О.В.
Перекладач –
Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Малюнок на обкладинці:

Скіф та сармат.
Малюнок Сергія Шаменкова

Журнал опубліковано за посиланням:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_5_2023

Striy. Historic Clothing Studies

Striy is a popular science journal on the research of the history of clothing. The journal publishes scientific and popular materials on the history of clothing and uniforms, studies on textiles and accessories for civil and military suits, phaleristics and vexillology. A major place in the journal will be allocated for articles on the issues of practical reconstruction of individual items and technologies, as well as comprehensive sets of clothing and equipment.

The journal is published once a year and distributed electronically free of charge.

Historical Clothing

Serhii Shamenkov

Waist clothing of Scythians and Sarmatians 3

Serhii Shamenkov

Leather kaftans (buff-coats) made of elk skin in the wardrobe of the Ukrainian nobility and Cossack officers 33

Serhii Shamenkov

Cardinal's Guard Company «Gardes du Cardinal». Clothing and equipment in 1620–1630s. 37

Serhii Shamenkov

Images of the Hetmanate residents in the 1740s from the collection of Friedrich Wilhelm Bergholz 47

Serhii Shamenkov

Clothing of the government troops of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the “Smolacy” unit of noble and peasant self-defense during the period of activity of Oleksa Dovbush and Vasył Bayurak 59

Uniformology

Artem Papakin

Uniforms of Polish Paramilitary Organizations in Eastern Galicia (1910–1914) 75

Maksym Yushchenko

Collar patches of the Ukrainian Sich Riflemen in 1914–1919 91

Equipment

Volodymyr Prokopenko

Hook-and-bar belt buckle as part of sahajdak and sabre belts of Eastern Europe in the 16th–17th centuries 103

Volodymyr Prokopenko, Vladyslav Bezpalko

First glance on honing steels in Eastern Europe in 17th–18th centuries 125

ISSN 2706-7203 (print version), **ISSN 2706-7211** (online version)

Editorial Board

Prokopenko V.M., PhD (Kyiv)
Adamenko D.V. (Kyiv)
Papakin A.G., PhD (Kyiv)
Sychevs'kyj S.V. (Kyiv)
Toichkin D.V., PhD (Kyiv)
Shamenkov S.I. (Odesa)
Shchybria V.V., PhD (Kyiv)

Editorial Board of the Volume

Chief Editor – Prokopenko V.M.
Editor – Papakin A.G.
Technical Editor and Design – Bezobchuk O.V.
Translator – Lisnychenko O.I.

Registered Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration:
KB № 23861-13701 P from 19.04.2019

Address: Ukraine, 03058, PO Box 9

Prokopenko Volodymyr

Site: <http://striy.org.ua>

E-mail: email@striy.org.ua

Drawing on the cover:

Scythian and Sarmatian.
Drawing by Serhii Shamenkov.

The journal published by the link:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_5_2023

Сергій Шаменков

Одяг підрозділів урядових військ Речі Посполитої та загону шляхетсько-селянської самооборони «Смоляки» в період діяльності Олекси Довбуша та Василя Баюрака

Ключові слова: *смоляки, опришки, Юзеф Потоцький, Карпати, одяг, XVIII ст.*

Представлена стаття знайомить читачів з одягом супротивників опришків, «смоляків» – учасників шляхетсько-селянської самооборони – та регулярних військ, які могли брати участь у патрулюванні гір та пошуку розбійників. Використовуючи доступні писемні, зображувальні та матеріальні джерела, автор дослідив їхній одяг і однострої та створив низку реконструкцій образів гірських жителів, які залежно від обставин могли бути як смоляками, так і опришками, а також регулярних та приватних військових підрозділів, які могли брати участь у протидії діяльності Олекси Довбуша та Василя Баюрака.

Serhii Shamenkov

Clothing of the government troops of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the “Smolacy” unit of noble and peasant self-defense during the period of activity of Oleksa Dovbush and Vasyl Bayurak

Keywords: *smolacy, opryshky, Józef Potocki, Carpathians, clothing, 18th century.*

The presented article acquaints readers with the clothing of the opponents of “opryshky”, the “smolacy” (participants of noble and peasant self-defense) and regular troops who could have participated in patrolling the mountains and searching for outlaws. Using the available written, pictorial and material sources, the author researched their clothing and uniforms and created a series of reconstructions of the images of the mountain dwellers, who, depending on the circumstances, could be both “smolacy” and “opryshky”, as well as regular and private military units that could have participated in the resistance to the operations of Oleksa Dovbush and Vasyl Bayurak.

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

Представлена робота є логічним продовженням нашої попередньої статті, в якій ми піднімали тему одягу та спорядження опришків часів Олекси Довбуша (Шаменков «Опришки-збійники» 41–53). А зараз ми плануємо познайомити читачів з образами супротивників опришків і розповісти про одяг та спорядження підрозділів урядових військ та загонів самооборони, які розташовувалися у місцях, наближених до районів діяльності опришків Олекси Довбуша та Василя Баюрака.

Від дій опришків однаково страждали як шляхта, так і вірменські купці, українські заможні селяни, єврейські торговці та корчмарі. Розбійна діяльність загонів опришків та численні скарги населення змушували владу вдаватися до відповідних дій. У першу чергу на пошуки опришків відправляли загоони місцевої шляхетсько-селянської самооборони – «смоляків», які виконували цю функцію ще з XVII ст. До їхніх загонів могли долучатися місцеві шляхтичи зі своїми людьми, а в деяких випадках у патрулюванні місцевості брали участь і регулярні армійські підрозділи з тих частин, що були розташовані в найближчих містах та фортецях, і в першу чергу з гарнізону Станіславава.

Смоляки

У другій половині XVII ст. на прикордонних з Угорщиною територіях було запроваджено так звану «смоляцьку службу». Головна мета її полягала у протидії грабіжникам – збійникам-опришкам (від лат. *oppressor* – порушник, пригноблювач)¹ (Грабовецький *Селянський рух* 163). «Смоляками» (те ж саме, що й пандури чи гайдуки) у XVIII ст., під час діяльності збійників-опришків Довбуша та Баюрака, називали жовнірів місцевої шляхетсько-селянської самооборони. Очоловав цей загін призначений урядом у чині ротмістра, а пізніше підвищений до полковника, місцевий шляхтич С. Пшелуський². Існують згадки, що цей С. Пшелуський нібито якийсь час навіть виконував обов'язки коменданта Станіславівської фортеці (Грабовецький *Селянський рух* 11). Така посада також давала

йому можливість підсилити підрозділи смоляків жовнірами з гарнізону. Дослідник руху опришків Володимир Грабовецький пише, що свій загін смоляків він комплектував з місцевого люду – з тих мешканців гірських сіл, які добре знали місцевість та потенційні місця перебування опришків. Це була дрібна шляхта, заможні селяни, панські слуги й колишні опришки, які тікали з загонів і винаймалися до смоляків за добру платню (Грабовецький *Селянський рух* 194). Таким чином, загін смоляків складався майже повністю з місцевих мешканців: горян, тих-таки селян, слуг, дрібної русинської та польської шляхти, та, що ще цікавіше, з колишніх колег по грабункам – опришків-збійників.

Кількість вояків у загонах самооборони «смоляків» коливалася в залежності від ситуації. У 1733 р. проти опришків було направлено 100 смоляків, а у 1739–1744 рр. в загоні налічувалося вже 150 осіб (Грабовецький *Олекса Довбуш* 91). Головні сили смоляків розташовувалися в селі Перерослі біля Надвірної. У складі цих сил були вершники, або ж вони мали якісь вози з кіньми, про що опосередковано свідчить скарга на захоплення смоляками в селян збіжжя для їхніх коней (Грабовецький *Селянський рух* 197).

На жаль, нам відомо зовсім небагато деталей про одяг смоляків. За висновками В. Грабовецького, смоляки вбиралися в одяг і взуття, пристосовані для пересування горами, а кольори одягу відповідали кольорам навколишнього гірського середовища (Грабовецький *Олекса Довбуш* 92). З того, що нам відомо, та з висновків Грабовецького можна зрозуміти, що використовувався зручний та звиклий для горян одяг природних і не надто яскравих кольорів, тобто брунатного, зеленого та сірого кольорів. Загалом, вочевидь, одяг смоляків був багато в чому подібним на одяг їхніх супротивників – опришків. Одягу останніх ми присвятили свою попередню роботу, детально описавши на підставі історичних джерел одяг горян часів Довбуша (Шаменков «Опришки-збійники» 41–53). Смоляки також використовували високі повстанні ковпаки з лопаттю, поширені серед жителів

¹ Також опришків називали іноді «чорними хлопцями», що за думкою В. Грабовецького пов'язано із назвою Чорногори – місцевості, основного опорного центру карпатських опришків (Грабовецький *Селянський рух* 181).

² За успішні дії проти опришків Олекси Довбуша, командувач загonom смоляків ротмістр С. Пшелуський, був підвищений до полковника, а 14 вересня 1751 р. галицький сеймик преміявав офіцера двома тисячами злотих (Бондарев).

№5 (2023)

а

б

в

Мал. 1. (а) – Фрагменти поліхромних розписів із храму у Оравці (© *tiik Krakow*). (б) – Дереворит кінця XVII – початку XVIII ст. з зображенням гайдука та збійника (праворуч) (© *Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie*). (в) – Фрагмент гравюри 1679 р., що зображує гайдуків Радзивилла (за *R. Sikora* та *R. Szleszyński*).

Карпат. Їх лопаті робили у різних виконаннях, подеколи розрізаючи повсть таким чином, щоб таких лопатей було дві. При відповідних можливостях такі повстяні ковпаки декорували мушлями, мереживом та шитвом (Мал. 2). Не виключено, що дехто носив хутряні шапки.

Окрім гунь, сердаків і серм'яг, серед горян були популярні варіанти одягу схожого на сіряки-серм'яги, тільки ще більш короткі, які відомі нам ще з XVII ст. під назвою катанка: «*katanka – krotka kusa suknia, nie dopędzi kupra, jak katanka góralaska*» (Linde 334; Strycharski 45). Подібні куртки видно, наприклад, на горянах із церковних розписів карпатського регіону, зокрема з храму в с. Оравка (Польща) (Мал. 1, а) («ORAWKA»). Крім того, частина смоляків також могли бути одягнені у сірі, зелені чи коричневі короткі куртки, подібні на доломани. Одяг

такого типу також можна побачити на деяких постатях з розписів у костелі в Оравці. Озброєння було також відповідним та звиклим для горян: сокира, чекан та рушниця. На ногах смоляки носили вузькі штани з сукна чи полотна та шкіряні постоли, бо саме цей тип одягу і був звиклий та зручний для горян Карпатського регіону.

Серед інших зображувальних джерел, які демонструють нам можливий вигляд опришка або смоляка (який, вочевидь, міг змінювати своє поле діяльності з розбійника до мисливця за розбійниками), можна навести дереворит кінця XVII – початку XVIII ст. з зображенням гайдука та збійника (праворуч) у типовому для цього персонажа одязі (Мал. 1, б) («*Góral i hajduk*»). Інше цікаве зображення горянина, який стріляє з рушниці, вміщено на живописній таблиці «Танок зі смертю» першої половини XVIII ст.

Мал. 2. Реконструкція повстаного ковпака. Валяний повстаний ковпак з брунатної вовни, прикрашений мушлями каурі, а по краю лопаті обшитий металізованим мереживом (© С. Шаменков, Б. Дерев'яга).

з Монастиря сестер домініканок святої Анни в с. Пширув (Польща) («Zakrystia»). На таблиці показано постать у темно-коричневого (брунатного) кольору одязі (подібному на коротку гірську серм'ягу чи катанку), облямованому по краю червоними трикутниками, а на грудях прикрашеному червоними шнурами. Постать зображена у високій шапці з лопатями, китицями та прикрасами-мушлями, в сіро-синіх вузьких штанах та постолах. Озброєний він рушницею та, ймовірно, тесаком на боці. Серед іншого спорядження цікаво відмітити невелику червону лядунку для набоїв.

На основі представлених матеріалів нами було створено графічні реконструкції (Мал. 4, 5) та стилізацію-реконструкцію (Мал. 3) зовнішнього вигляду горян першої половини XVIII ст. Так цілком могли виглядати як опришки, так і вояки смоляцької служби.

Крім загону С. Пшелуського, проти опришків діяли й інші загони. Так, у 1742 р. для протидії опришкам коронний гетьман Ю. Потоцький надіслав загін на чолі з офіцером А. Соболевським. Того ж 1742 р. коронний гетьман на чолі загонів коронних військ вирушив до

м. Станіславів, довівши загальну чисельність загонів, задіяних у операції, до 2500 жовнірів (Грабовецький *Селянський рух* 195). У 1744 р. проти опришків на Дрогобиччині також діяв окремий загін драгун та 12 смоляків (Грабовецький *Селянський рух* 201).

Урядові війська

Як ми вже згадували, у деяких випадках до патрулювання місцевості долучалися регулярні армійські підрозділи з тих частин, що були розташовані в найближчих містах та фортецях. Вочевидь, у першу чергу вони походили з гарнізону фортеці та міста Станіславів. Крім того, до патрулів залучали вершників із підрозділів коронної кавалерії, зокрема драгунів, підрозділ яких ще з початку 1736 р. розташовувався неподалік від Станіславова. Також нам відомо про підрозділи драгунів, що розміщувалися на теренах Галичини до 1740-х рр., а деякі аж до 1763 р. (Ciesielski *Armia koronna* 507, 508).

Місто Станіславів було фактично прикордонною фортецею, а тому безпосередньо в ньому та на прилеглий території були розташовані різні окремі підрозділи. Треба зазначити, що у повному складі в одному місті цілі полки не розташовувалися, лише одна чи кілька рот від полку. Таким чином, особовий склад полків загалом був розпорошений по містах та фортецях. Так, у місті та фортеці Станіславів проходила служба лейб-рота піхотного Полку Великої Булави (пол. Regiment *Buławy Wielkiej*) та яничарська хоругва Великої Коронної Булави (пол. *Chorągiew janczarska Buławy Wielkiej Koronnej*).

Яничарська хоругва Великої Коронної Булави (*Chorągiew janczarska Buławy Wielkiej Koronnej*)

Яничарська хоругва зі своєю окремою, та не менш екзотичною музичною складовою, одночасно служила у якості прикордонників залоги фортеці та перебувала у складі почесної варті самого коронного гетьмана, Ю. Потоцького. Той факт, що гетьман Ю. Потоцький, завдяки своєму статусу, мав у своєму розпорядженні цілий піший полк коронного війська та інші формування, давав йому можливість не утримувати власні великі формування приватної міліції, хоча він і мав усі фінансові можливості для цього. Єдине, що залишається невідомим та ніяк

№5 (2023)

не відбулося у відомих нам документах – чи була залучена приватна міліція до патрулювання та пошуків опришків. Про це, на жаль, докладної інформації не збереглося. Але зрозуміло, що застосування власного підрозділу могло відбутися лише у випадку, коли у поході на опришків брав участь особисто сам коронний гетьман. У цьому випадку вони б перебували при особі гетьмана.

Однострій яничарської хоругви Великої Булави був подібним на одяг османських яничар, а саме існування таких підрозділів було даниною тогочасній моді. Подібні формування «яничар» були поширені в приватних військах магнатів Речі Посполитої, наприклад у Радзивілів, які також мали свої маетки та гарнізони міліції на території України. Цікаво, що польсько-саксонський король мав навіть декілька таких підрозділів. Так, відомий цикл малюнків, що показують підрозділ саксонських «яничар» під час параду, який відбувся в Дрездені в 1736 або 1738 р. (Мал. 6, а) («Bild 3 - Janitscharen»). Цей манускрипт з університетської бібліотеки Фрайбургу демонструє варіанти одягу та його декору, які максимально близькі до періоду, який нас цікавить. Завдяки йому можна піддивитися та використати при реконструкції деякі деталі. Аналогічне зображення яничара з яничарського підрозділу Августа II Сильного можна віднайти в колекції Національного музею в Кракові (Мал. 6, б) («Janczar ze straży przed pałacem»).

До лейб-компанії Полку Великої Булави, що перебувала у складі гарнізону Станіслава, у 1751 р. була додана команда мушкетерів та гренадери цього ж полку, але це сталося вже після загибелі Довбуша. Окрім гарнізону Станіслава, Полк Великої Булави Ю. Потоцького також відряджав жовнірів для посилення гарнізонів у Збаражі та Бродях. Але навряд чи ці гарнізони, досить віддалені, посилали жовнірів для патрулювання гір від розбійництва опришків. Крім того, у Бродях також перебувало дві роти Полку Булави Польної (пол. Regiment Buławy Polnej), одна з яких була гренадерською (Ciesielski «Milicje magnackie» 780). Крім того, по фортецях була розміщена коронна артилерія (Ciesielski *Armia koronna* 503).

За часів гетьмана Ю. Потоцького яничарська хоругва Великої Булави налічувала 98–99 осіб:

Мал. 3. Стилізація-реконструкція горянина першої половини XVIII ст. У подібний одяг вбиралися як опришки, так і смоляки (© С. Шаменков).

ротмістр, поручник, хорунжий, 2 чауса, 3 капрала, цирульник, 11 музик, 4 добоша та 50 шерегових. Після Ю. Потоцького хоругву прийняв Ю. Браніцький (Ciesielski *Armia koronna* 336).

Однострій яничарської хоругви Великої Булави (Chorągiew janczarska Buławy Wielkiej Koronnej)

Згадки про однострій яничарської хоругви періоду, який ми розглядаємо, дійшли до нас епізодично, а тому для відтворення ми вимушені частково використати гравюри та зображення польсько-саксонських яничарських підрозділів (Мал. 6, а, б).

Нам відомо, що в часи Ю. Потоцького верхні сукні (киреї з коротким рукавом) в яничарській хоругві були бламарантового кольору, а жупани папужі: «Chorągiew janczarska buławy wielkiej koronnej nosi mundur janczarski, wierzchnie blamarantowe, żupany papuz[i]e»

Мал. 4. Графічна реконструкція смоляка першої половини XVIII ст., створена на основі живописної таблиці «Танок зі смертю» з Монастиря сестер домініканок святої Анни у с. Пширув (© С. Шаменков).

Мал. 5. Графічна реконструкція горянина першої половини XVIII ст., створена на основі церковних розписів карпатського регіону. Так цілком міг виглядати як опришок, так і вояк смоляцької служби. На персонажі одягнена зелена куртка крою, близького до доломана, а свою рушницю-цешенку він тримає у шкіряному чохлі (© С. Шаменков).

Мал. 6. (а) – Підрозділ саксонських яничарів під час параду в Дрездені в 1736 або 1738 р. (© Universitätsbibliothek Freiberg). (б) – Яничар з яничарського підрозділу Августа II Сильного (© The National Museum in Krakow). (в) – Жовніри яничарської хоругви, фрагмент полотна «Kampanent wojsk polskich, saskich i litewskich na Czerniakowie 31 lipca – 18 sierpnia 1732» Я. Мока із колекції Королівського замку у Варшаві (© С. Шаменков).

(Archiwum Narodowe w Krakowie)³. Згаданий бламарантовий колір – це відтінок світло-синього, а папужий – зелений, трав'янистий колір: «*Kolor rapuzy abo trawisty*». Такі кольори жупанів та шаровар, зображені на персонажах у яничарському одязі з полотна «Kampanent wojsk polskich, saskich i litewskich na Czerniakowie 31 lipca – 18 sierpnia 1732» (Мал. 6, в) авторства Я. Мока із колекції Королівського замку у Варшаві.

Цікаві згадки щодо «яничарських» підрозділів залишив Є. Китович, присвятивши їм окрему главу своїх нотатків, щоправда описавши дещо пізніших яничар, ніж тих яких ми розглядаємо. Але деякі речі, як наприклад конструкція головних уборів, залишилися незмінними з 1740-х рр. Ці описи відносяться до кінця 1750–1760-х рр., тобто після зміни кольорів та одягу при наступному гетьмані Яні Клеменсі Браницькому. Ставши великим гетьманом коронним, він змінив колір і крій яничарських одностроїв ввівши жупани пальового кольору, червоні штани та червоні куртки з низьким вирізом і короткими до ліктів рукавами замість колишніх кирей: «*Jan Klemens Branicki, zostawszy hetmanem wielkim koronnym, odmienił kolor i krój munduru janczarom swoim. Dwór bowiem jego nosił liberią popielatą z czerwonym, janczarom zaś dał*

mundur: paliowe żupany, spodnie czerwone, zamiast kierejów dawnych kurtki czerwone w stanie wcinane, z krótkimi po łokieć rękawami» (Kitowicz). Під жупаном носили широкі та довгі портки в колір кирей, що звисали до половини халяви чобіт: «*Pod żupanem portki szerokie i długie, do pół cholew wiszące, koloru kierejowego*» (Kitowicz). Головний убір був високий та плаский, з пришитою попереду мосяжною бляхою (тобто пластиною з кольорового металу), а його форму та висоту утримували два дерев'яні прутки, шиті в убір з боків. Другою частиною убору було покривало, що опускалося на спині до талії, а його форма загалом дещо нагадувала довгий рукав: «*Nakrycie głowy wysokie, płaskie, z blachą mosiężną obdłużną, na przedzie przyszytą, dwa pręty drewniane pobok skroni, w tymże nakryciu zaszyte, utrzymowały jego wyniosłość; drugą połową też nakrycie spuszczało się na plecy aż do pasa; cała figura tego nakrycia albo czapki wydawała rękaw długi*» (Kitowicz).

Цілком можливо, що в попередній період застосовувався аналогічний підхід до підбору кольорової гами і широкі портки яничар наприкінці 1740-х рр. також могли мати колір кирей, тобто бламарантовий.

Також нам відомо що чауси (офіцери) яничарської хоругви носили шапки, обгорнуті

³ Користуючись можливістю дякую Т. Карпінському за допомогу в пошуку та надання документа.

Мал. 7. (а) – Гетьман Ю. Потоцький в оточенні чаусів, фрагмент полотна «*Kamrarent na polach czerniakowskich i królikarni w 1732 roku*» Я. Мока з колекції Музею Війська Польського. Приблизно так міг виглядати одяг гетьмана під час кампанії проти опришків (© С. Шаменков). На парадних портретах гетьман Ю. Потоцький зображений у металевих обладунках та опанчі з орденами, але слід пам'ятати, що такі зображення, як і зображення зі шкірою через плече, для того часу залишилися лише даниною портретній моді.
(б) – Гренадер Полку Великої Булави, фрагмент полотна «*Kamrarent na polach czerniakowskich i królikarni w 1732 roku*» Я. Мока з колекції Музею Війська Польського. Хоча гренадери і не стаціювали у Станіславі, але на цьому фрагменті видно мундир полку (© С. Шаменков).

полотном (Мал. 7, а), а решта підофіцерів та жовнірів – високі ковпаки «*kulah*» з оздобою та мосяжною бляхою «*uskinf*» попереду, подібною на аналогічні в турецьких яничар (Gerner 66). У верхній частині мосяжної бляхи було відчеканено королівський вензель під короною.

Завдяки праці Т. Цесельського ми можемо уявити повний однострій жовніра яничарської хоругви кінця 1750 – початку 1760-х рр. Він складався з киреї, султанки, жупана, сподніх, двох пар чобіт, паса та пасмантерії. Кирея довжиною до колін, зі стоячим маленьким коміром та короткими рукавами до ліктя, шилася з грубого крапотового (відтінок червоного) сукна без підшивки (тобто підкладки) і видавалася з розрахунку на 4 роки служби, на відміну від решти речей комплексу однострою, які

розраховувалися на 2 роки. Сукняний жупан довжиною до колін шився з 8 ліктів сукна, а його поли обшивали вовняною тасьмою кольору киреї. Застібався він до рівня поясу на гачки. Султанка (ймовірно, головний убір в османському стилі) шилася з 2,5 ліктів сукна. Довгі та широкі сподні відповідали кольору киреї – крапотові. Шкіряний пас набивався мосяжними штуками (тобто бляшками з кольорового металу) (Ciesielski *Armia koronna* 477).

Озброювались яничари фузеями та тесаками. Унтер-офіцери хоругви мали на озброєнні тесаки та «*jeszemetek*» – різновид алебарди в формі півмісяця з прапорцем, прикріпленим до древка (Gerner 66).

Офіцери яничарської хоругви носили плащі, киреї або опанчі, а під ними куртки (сердути),

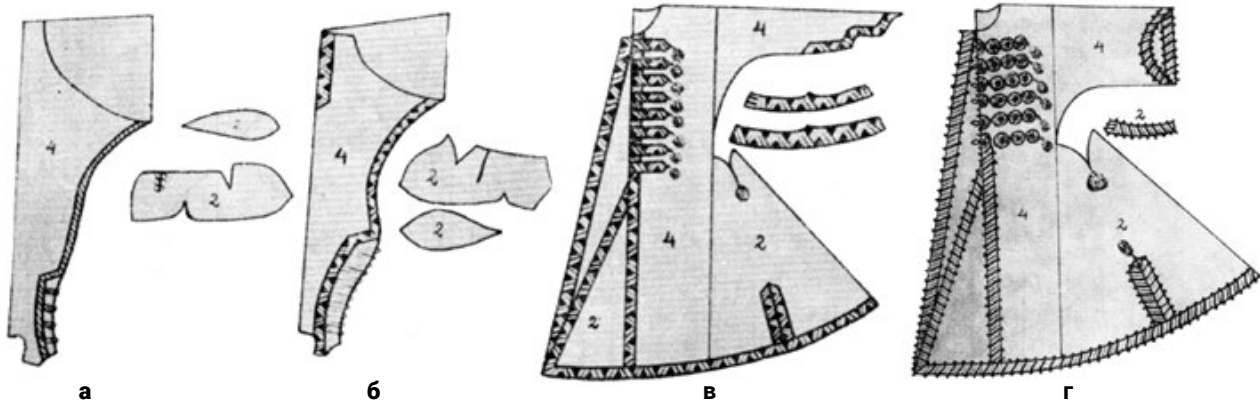

Мал. 8. Графічна реконструкція яничара з яничарської хоругви Великої Булави (© С. Шаменков).

Мал. 9. Графічна реконструкція жовніра Регіменту Великої Булави 1740-х рр. (© С. Шаменков).

Мал. 10. Крої одягу угорського типу за кравецькою книгою 1724 р.: (а, б) – штани; (в) – долман; (г) – мента (за М. Гутковською-Рихлевською).

сподні, оздоблені паси та високі шкіряні чоботи. Характерними елементами їхнього одягу були головні убори, паси та плащі. Їхні оксамитові шапки мали тюрбани з білого мусліму (тонкої бавовняної тканини), золоті оздоби, білий султан та оздоблювалися брошами. Офіцерські паси були турецького або перського походження. Озброювалися офіцери шаблями у східному стилі.

На основі представлених матеріалів нами було створено графічну реконструкцію яничара з яничарської хоругви Великої Булави першої половини XVIII ст. (Мал. 8).

Однострій Лейб-компанії Полку Великої Булави (Regiment Buławy Wielkiej)

Жовніри полку Полку Великої Булави (в період з 1732 по приблизно 1745 рр.) були одягнені так само, як і вся інша польсько-саксонська армія, з відмінностями згідно з полковими кольорами. До комплекту входили однострій червоного кольору з шафіровими (світло-блакитними) лацканами, з шістьма гудзиками і обшлагами. Борт однострою та петлі гудзиків обшиті білою тасьмою, так само білою тасьмою викладені петлі на лацканах. Під каптаном – шафірова камізелька, петлі гудзиків також обкладені білою тасьмою. В якості поясного одягу використовували світло-блакитні вовняні або замшеві штани, для парадів вочевидь білі, та білі полотняні гамаші з гудзиками та підв'язками. У якості головного убору виступав повстятний капелюх чорного кольору, з лівого боку якого розташовувалась біла з червоним посередині вовняна кокарда. Трикутні капелюхи також

обшивалися білою тасьмою. Судячи з полотен, жовніри могли носили перуки кольору природного волосся, що заправляли позаду у чорний мішечок з бантом. До комплекту одягу також входив креповий крават чорного та червоного кольору, з мосяжною клямрою позаду. Якого кольору крават належало вдягати жовніру, залежало від випадку та наказу командира. (Мал. 7, 6) (Ciesielski *Armia koronna* 478). Приблизно в середині 1740-х рр., вочевидь, відмовилися від обшитих тасьмою петель, а на капелюсі у кутах стали ставити червоні кисті, але ці та більшість інших змін в однострої сталися вже після смерті О. Довбуша.

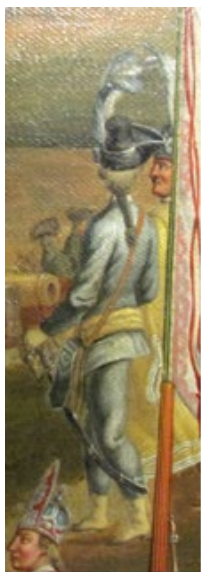
Озброювалися жовніри фузеями, мушкетами та тесаками. На білій перев'язці через ліве плече носилися чорні патронні суми, прикрашені польсько-саксонським гербом під короною. Тесаки носилися на білій поясній портупейі з мосяжною клямрою, одягненій поверх камізельки.

Однострій офіцерів відрізнявся лише деталями. Так, їхні мундири та капелюхи були аналогічні жовнірським, але обшивалися срібним галуном. Крім того вони носили знаки – горжети-рінграфи з польсько-саксонськими гербами та срібний з червоною ниткою пояс-кушак. Озброювались офіцери шпагами та протазанами. Унтер-офіцери озброювались еспонтоном, тесаком та мали також на озброєнні пістолет, який носився на перев'язку в кобурі через ліве плече.

На основі представлених матеріалів нами було створено графічну реконструкцію жовніра Регіменту Великої Булави 1730 – першої половини 1740 рр. (Мал. 9).

№5 (2023)

а

б

в

г

Мал. 11. (а) – Гайдуки, фрагмент полотна «*Kampanent na polach czerniakowskich i królikarni w 1732 roku*» Я. Мока з колекції Музею Війська Польського (© С. Шаменков). (б) – Драгуни, фрагмент полотна «*Kampanent na polach czerniakowskich i królikarni w 1732 roku*» Я. Мока з колекції Музею Війська Польського. (© С. Шаменков). (в) – Кінні шляхтичі, фрагмент полотна «*Kampanent na polach czerniakowskich i królikarni w 1732 roku*» Я. Мока з колекції Музею Війська Польського. Приблизно так міг виглядати одяг гетьмана під час кампанії проти опришків. (г) – Кавалеристи легкої хоругви, фрагмент полотна «*Kampanent wojsk polskich, saskich i litewskich na Czerniakowie 31 lipca – 18 sierpnia 1732*» Я. Мока з колекції Королівського замку у Варшаві (© С. Шаменков).

Гайдуки

Окрім жовнірів з Полку Великої Булави, у якості особистої приватної міліції гетьмана Ю. Потоцького могли супроводжувати і гайдуки. Як правило, вони носили барву в гербових кольорах, тобто в нашому випадку синю з жовтим, відповідно до кольорів герба гетьмана Ю. Потоцького. Загалом гайдуки того часу одягалися згідно з угорською модою (Kalmár 18). Так, у якості головного убору використовувалися великі повстяні ковпаки (типу «*мірлітон*») з відкидною трикутною лопаттю. По краю вони могли обшиватися тасьмою або галуном, прикрашатися пір'ям, а також, цілком можливо, на них нашивали мушлі каури. Поширення таких високих

повстяних шапок з трикутними лопатями, почалося в кінці XVII ст., що видно, наприклад, на гравюрі, яка зображує військо Радзивиллів у 1679 р. (Мал. 1, в) (Sikora i Szleszyński 280). Одягалися гайдуки у короткі доломани, вузькі штани угорського типу, короткі чобітки чи черевики. Зверху на доломани накидали довгі кольорові менти, які також прикрашалися тасьмою (Мал. 10) (Gutkowska-Rychlewska 822). На поясі з лівого боку вони носили ташки – шкіряні, обшиті сукном та галунами, іноді з вишивкою, плоскі торби. Також у цей час поширилася мода на цільні металеві накладки з зображенням гербів, рокайльних орнаментів та арматури. Озброювалися гайдуки рушницями, шаблями, чеканами або сокирами.

Мал. 12. Реконструкція чоловічого шляхетського одягу другої чверті XVIII ст. (© С. Шаменков).

У якості прикладів зовнішнього вигляду гайдуків першої половини XVIII ст. можна навести зображення 1719 р., що показує саксонського гайдюка, з колекції Державних художніх зібрань Дрездена («Heiduck»), та фрагмент полотна авторства Я. Мока з колекції Музею Війська Польського, що показує гайдуків серед польсько-саксонських військ у 1732 р. (Мал. 11, а).

Цілком можливо, що Ю. Потоцького в 1742 р. супроводжували якісь окремі чини його приватної міліції, але чи брали вони безпосередню участь у діях проти Довбуша, яким були їхні чисельний склад та особливості одностроїв, невідомо.

Кавалерія

Окрім піхоти та драгунів, гетьман Ю. Потоцький міг залучити до патрулювання місцевості та експедиції проти загонів опришків підпорядковані йому кавалерійські підрозділи (Мал. 11 б, г).

Завдяки історичним документам нам відомі деякі особливості кольорів їхнього одягу. Так, наприклад, у 1746 р. гетьман Ю. Потоцький переодягнув свої гетьманські кінні (Великої Булави) хоругви у жовті жупани та амарантові кунтуші (Ciesielski *Armia koronna* 480). З 1746 р. панцерна хоругва носила гранатові (темно-сині) плащі, кунтуші, жупани (кунтуші та жупани мали карамзинові вилоги) та шаровари (Ciesielski *Armia koronna* 481). Вочевидь, старі кольчуги та місьюрки залишилися в минулому або для парадів.

Шляхетський одяг

Оскільки певна кількість представників шляхетського середовища, а це не тільки поляки, але й місцева руська шляхта, брала участь у патрулюванні та пошуку загонів опришків, на нашу думку, варто окреслити хоча би в загальних рисах модний на той час одяг (Мал. 11, в). Шляхетський одяг періоду, що ми розглядаємо, значно змінився порівняно з XVII ст.

Повністю вийшли з моди невеликі повстані магерки, шапки з великими хутряними околицями, з аграфами та пір'ями. Тепер верх шапок був невисоким, а околиця круглою. V-подібного розрізу попереду вже не робили. У якості хутра з-поміж інших часто використовували бараняче та лисяче. Круглий верх шапок збирався з чотирьох сукняних або шовкових клинів, а броші та агрети з пір'ям на такі шапки, які нагадували пізніші кубанки, не ставили.

Плечовий одяг також зазнав змін. Відійшли назавжди у минуле делії, як короткорукавні, так і з довгим рукавом, прикрашені спереду та на рукавах шнурами та петлицями. Натомість у моду ввійшли довгі кунтуші з шалевим коміром та відкидними рукавами-вільютами. По краю кунтуш обшивався галуном або шовковим шнуром. Також носилися кунтуші-кубраки зі зшитими рукавами, але в іншому їх конструкція була подібною за кроєм на кунтуш. Подібний предмет ми розглядали у своїй попередній публікації (Шаменков «Козацький кунтуш» 17–23). Кунтуші шилися з вирізом мисиком попереду, з відкладним нешироким коміром, з підкладкою або без неї, а також могли обшиватися по краю шовковим шнуром чи галуном. Кунтуші та жупани шилися з різних за кольором, переважно однотонних, тканин, а мода на барокові орнаменти на

тканині відійшла у минуле. Якість матеріалу, як і раніше, залежала від можливостей власника, і переважно використовувалося сукно, шовкові, вовняні та лляні тканини. Довжина кунтушів могла бути різною. Відомі як довгі, так і короткі кунтуші, з-під яких іноді було видно другий шар одягу. Під кунтуш з вильотами вдягався жупан, крій якого також дещо змінився, порівняно з XVII ст., та й окремо, так як у попередньому столітті, жупани вже не носилися. Десь приблизно в цей час з'являються жупани, в яких комір, полочки та рукави шилися з шовку, а спинка виготовлялася з простого нефарбованого полотна (оскільки її не видно з-під кунтуша). Застібалися такі жупани на

плетені зі шнура гудзики або гачки, а на спині стягувалися через отвори шнуром чи зав'язками з полотна. По краях жупан, так само як і кунтуш, міг обшиватися галунами.

Поверх кунтуші підперезувалися тканим вовняним, шовковим або слуцьким у різноманітні орнаменти шовковим пасом, з вузлом попереду та все ще заправленими кінцями по боках. Під кунтушовий стрій одягались як вузькі штани, так і неширокі шаровари. Чоботи могли бути довгими або короткими жовтими чи коричневими різних відтінків.

На основі представлених матеріалів нами було створено реконструкцію чоловічого шляхетського одягу другої чверті XVIII ст. (Мал. 12).

Бібліографія

- Archiwum Narodowe w Krakowie, Podhorce II, sygn. 74, [b.p.] *Moderunek authoramentu cudzoziemskiego, jak się teraz noszą w woysku koronnym* [ca. 1751].
- Bartkewich, Magdalena. *Polski ubiór do 1864 roku*. Wrocław: Ossolineum, 1979.
- «Bild 3 – Janitscharen.» *Deutsche Digitale Bibliothek – Kultur und Wissen online*, www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/OBFBHHSN54ZSSCMD4GS5NUXFZQJZJUIC. Accessed 01 August 2023.
- Ciesielski, Tomasz. *Armia koronna w czasach Augusta III*. Warszawa: Wydawnictwo DiG i Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego, 2009.
- Ciesielski, Tomasz. «Milicje magnackie i ich potencjał militarny w połowie XVIII wieku. Zarys problematyki.» *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVII-XVIII w.* Kraków: Avalon, 2012, s. 773–792.
- Gepner, Stanisław. «Janczarowie polscy.» *Broń i barwa*, №3, 1935, pp. 66–70.
- «Góral i hajduk.» *Wirtualne Muzeum Drzeworytów Ludowych – Muzeum Etnograficzne w Krakowie*, midasbrowser.pl/drzeworyty/displayDocument.htm?docId=5000000094. Accessed 01 August 2023.
- Gutkowska-Rychlewska, Maria. *Historia Ubiorów*. Wrocław: Ossolineum, 1968.
- «Heiduck, aus: Sächsisch-polnische Hoftrachten und Militäruniformen beim Einzug 1719 in Dresden.» *SKD Staatliche Kunstsammlungen Dresden*, skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/2272427. Accessed 01 August 2023.
- «Janczar ze straży przed pałacem – Gwardia Janczarów za Augusta II, króla Polski.» *Muzeum Narodowe w Krakowie*, zbiory.mnk.pl/en/search-result/catalog/557819. Accessed 01 August 2023.
- Kalmár, János. *Zrínyi fegyverek*. Pécs: Janus Pannonius Múzeum, 1965.
- Kitowicz, Jędrzej. *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*. Wrocław, 1951. *Biblioteka Literatury Polskiej w Internecie*, literat.ug.edu.pl/kitowicz/010.htm. Accessed 01 August 2023.
- Linde, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*. T. 2, Lwów: Drukarni zakładu Ossolińskich, 1855.
- «ORAWKA_kościół, fot. M. Jałoszyńska MIK 2016 CC BY SA NC ND (17).» *Flickr*, www.flickr.com/photos/mik_krakow/29983465503/in/album-72157675710482266/. Accessed 01 August 2023.
- Sikora, Radosław, i Radosław Szleszyński. *Husaria Rzeczypospolitej*. Warszawa: Erica, 2014.
- Strycharski, Ignacy. *Słownik do Trylogji*. Lwów: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1925.

- «Zakrystia.» *Mniszki dominikańskie w Świętej Annie*, swanna.mniszki.dominikanie.pl/prezentacja-zabytku/zakrystia.html#/1/0. Accessed 01 August 2023.
- Бондарев, Іван. «Солдати старого Станиславова.» *Репортер*, 10 Липня 2014, report.if.ua/istoriya/soldaty-starogo-stanyslavova/. Дата звернення 1 Серпня 2023.
- Грабовецький, Володимир. *Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.* Київ: Академія наук УРСР, 1962.
- Грабовецький, Володимир. *Олекса Довбуш (1700–1745)*. Львів: Світ, 1994.
- Шаменков, С. «Козацький кунтуш із зібрання Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького.» *Стрій*, №4, 2022, с. 17–23.
- Шаменков, С. «Опришки-збійники доби Олекси Довбуша: зовнішній вигляд, одяг та зброя.» *Стрій*, №4, 2022, с. 41–53.

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.